

yüzüncü yılında aynı ruh ve heyecanla

II. MAARİF KONGRESİ

ÖZEL

13 - 18 TEMMUZ 2021

ANKARA

www.maarifkongresi.com
www.turkegitimsen.org.tr

TÜRK EĞİTİM-SEN GENEL MERKEZİ YAYINLARI

©Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi, 2021.

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayımcının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayınların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN:

TÜRK EĞİTİM-SEN GENEL MERKEZİ YAYINLARI

Kapak ve Sayfa Tasarımı:

Fatih Taha AKALAN

İletişim Adresi:

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi

Erzurum Mahallesi Talatpaşa Bulvarı No:160 Kat:6 Cebeci/ANKARA

Tel: 0 312 424 09 60 (8 Hat) Belgegeçer: 0 312 424 09 68

Genel Ağ: <http://www.turkegitimsen.org.tr>

elmek: iletisim@turkegitimsen.org.tr

Ankara-2016

İçindekiler

Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

Maarif Kongresi: Milli Mücadele'deki Yeri ve Önemi.....19

Dr. Öğr. Üy. Ümit POLAT

Milli Mücadele Dönemi Basına Yansıyan Maarif Kongresi27

Doç. Dr. Savaş KARAGÖZ

Kazım Nami (Duru)'Ya Göre Eğitimde "Sanat ve Ahlak"
Anlayışı'nın Yeri ve Önemi45

Doç.Dr. Savaş KARAGÖZ / Dr. Öğr. Üy. Ümit POLAT

Ahmed Edib'in Eğitim Anlayışı ve Eğitimde Cidaniyat (Aslını Koruma).....59

Prof. Dr. Selçuk UYGUN

Ziya Gökalp'in Millî Eğitim İdeali (Ziya Gökalp's National Education Ideal)65

Dr. Öğr. Üy. Ümit POLAT / Doç. Dr. Savaş KARAGÖZ

Meşrutiyetten Cumhuriyete Eğitimde Değişim ve Dönüşüm(İnovasyon)
Mimarlarından Nafi Atuf Kansu.....87

Günay UYSAL

I. Maarif Kongresi'nden II. Maarif Kongresi'ne Dek Eğitimde Türk Kadını.....99

Arş. Gör. Dr. Sare TERZİ İLHAN

Milli Mücadele Dönemi Kadın Kahramanlarının Öne Çıkan Karakter Güçleri:
Nitel Bir Çalışma119

Yücel NAMAL

21. Yüzyıl Türk Eğitim Sisteminde Öğretmen Yetiştirme ve Atama
Modeline İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Anlayışından Bakış133

Dr. Öğr. Üyesi Gönül Türkan DEMİR

Cumhuriyetin İlk Yılları ve Son Yıllarında Ele Alınan Eğitim Konularına Meb Dergileri Üzerinden Bir Bakış: Maarif Vekâleti Mecmuası (1925-28) ve Milli Eğitim Dergisi (2018-2021)149

Ferhat UTLU

Demokrasi ve Vatandaşlık Eğitiminde Öğretmen Eğitimi.....163

Mehmet DOĞAN

Millî Mücadele'nin Bir Tanığı Olarak "Kuvayı Milliye Dergisi"171

Dr. Necati TONG

Halil Nihad Boztepe'nin Maarif Kasidesi219

İdiris ASLAN

Tbmm'de Darüleytam Tartışmaları (1920-1923)231

Mustafa TURAN

Milli Maarif Telâkkisi ve Tevhid-i Tedrisat.....253

Nedim SARIGÜZEL

Atatürk'ün 1930-1931 Tetkik Seyahatinde Eğitim.....269

MİLLİ MAARİF TELÂKKİSİ VE TEVHİD-İ TEDRİSAT

Mustafa TURAN¹

Özet

Türk milletinin istiklal harbine Giriş tiği bir zamanda gerçekleştirilen I.Maarif Kongresi, Milli Mücadele'nin sadece askeri alanda yürütülmediğini göstermektedir. Kongrede kültür hayatı için muhakkak gerekli olan eğitim sistemi ile ilgili tespitler yapılmış ve temel esaslar belirlenmeye çalışılmıştır. Netameli günlerin yaşandığı bu tarihte böyle bir kongrenin toplanması esasen milli varlığın ve milli kimliğin geleceğinin inşası itibariyle önemli olduğu kadar yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'nde her türlü gayrete rağmen gerçekleştirilemeyen milli eğitimin ve tevhid-i tedrisatın sorgulanması itibariyle de önemlidir.

Milli terbiyenin asırlar boyunca ihmal edilmesinin devlet bünyesinde büyük yaralar açtığı fikrinde olan Mustafa Kemal Paşa, Türk maarifinin milli bir programa dayanması gerektiğinin farkında idi. Mustafa Kemal Paşa, kongrenin açılışında yaptığı konuşmasında milletlerin daimi ve müthiş bir mücadele halinde oldukları görüşünden hareketle Türk milletinin de silahıyla olduğu gibi dimağıyla da mücadele mecburiyetinde olduğunu belirtmiştir.

Milli Mücadele devam ederken eğitim konusunda üzerinde durulan hususlarda aynı hassasiyet devam etmiş ve 3 Mart 1924 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiştir. Böylece milli eğitimin devlet eliyle verilmesi sağlanmış olacaktır. I. Maarif Kongresi ile esasları belirlenen milli eğitim telâkkisi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile devletin, "kültür ve genel eğitim politikasında milletin fikir ve duygu bakımından birliğini sağlamak" amacı ve görevi resmîyet kazanmıştır. Bu itibarla milli eğitim, Türk milletinin varlığı ve istiklali için vaz geçilmez esaslardan biri olacaktır.

¹ Prof.Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; mustafa.turan@hbv.edu.tr

Bu tebliğde, Osmanlı Devleti'nde eğitim alanındaki çabalar değerlendirildikten sonra I.Maarif Kongresi'nde ortaya konan milli eğitim anlayışının yeni kurulacak olan Türk devleti için önemi üzerinde durulacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde eğitim telakkisi, devletin kuruluş felsefesi ve temel ilkeleri itibariyle değerlendirilecek, yeni Türk devletinin Osmanlı Devleti'nden devraldığı eğitim sistemini milli esaslar ekseninde yeniden düzenlemesi ele alınacaktır. Türk Devleti'nde toplumun kültür, fikir ve duygu bakımından bir milletin inşasının esas alınmış olduğu tezi milli maarif ve tevhid-i tedrisat temelinde ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milli Eğitim, Tevhid-i Tedrisat, Kültür, Milli Şuur

Giriş

Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Harbi'ni kaybetmesi ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamasından sonra Wilson prensipleri esasında bir barış antlaşması yapılacağı beklentisi içerisinde Paris Konferansı toplandı ve galip devletler yenedünya düzenini kurmaya Giriş tiler. Galip devletlerin mütarekeyi pervasızca uygulamaya başlamaları Türklere Anadolu'da dahi hayat hakkı tanımayacaklarını gösteriyordu. Böyle bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması ile başlayan Milli Mücadele, öncelikle askeri bir mücadele olarak gözükse de Osmanlı Devleti'nin yegâne varisi olarak ondan tevarüs eden/edecek olan bütün meselelerin (siyasi, iktisadi, mali, sosyal ve ilâhir) halli itibariyle düşünülürse çok daha şümüllü bir mücadele olacaktır. Altı asır kesintisiz varlığını sürdüren Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde karşı karşıya kaldığı netameli meseleler, kurulan yenedünya düzeninde muhasım devletlerin takip ettikleri politikalar ile bu dönemde kabul gören fikriyat, Milli Mücadele'nin asıl ve tarihi sebeplerini oluşturduğu gibi esasen yeni Türk devletinin kuruluş esaslarını da belirlemiştir.

Yunan birliklerinin 8 Temmuz 1921'de başlayan taarruzları karşısında Türk kuvvetlerinin tutunamadığı, Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in Yunanlıların eline geçtiği netameli bir dönemde bir "milli eğitim programı ve ilkeleri hazırlamak üzere" 15-21 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da I.Maarif Kongresi toplandı. Kongre'nin toplanmış olması son derece önemlidir ve Milli Mücadele'yi mana ve mahiyeti itibariyle daha da anlamlandırmaktadır. Bu teşebbüs mücadelenin kazanılacağına ve yeni devletin mutlaka kurulacağına olan inancı göstermektedir. Bu itibarla Maarif Kongresi'nin na-müsait şartlarda toplanmış olması, geleceğe matuf bir faaliyet olarak görülebilir. 23 Nisan 1920'de Ankara'da milli bir meclisin açılmasından sonra kurulmasına çalışılan yeni devlette Türk milletinin hayatında eğitime milli ihtiyaçlar açısından yeni bir biçim verilmek istenmesi de doğal² kabul edilebilir. Hakeza Anadolu'daki eğitimi Ankara'ya bağlama çabaları olarak da nitelendirilebilir. Maarif Vekâleti'nce çıkarılan tamimlerden de Ankara yönetiminin eğitim konusunda egemen

² Zeki Sarıhan, 1921 Maarif Kongresi, İstanbul, 2019, s.9.

olmak istediği anlaşılmaktadır³. Bu teşebbüs, en azından hem eğitim-öğretime verilen önemi göstermiş, hem de iç ve dış kamuoyuna Türk Ordusu'nun başarıya ulaşacağına emin olduğu imajını vermiştir⁴. O günün şartları içinde sebebi ne olursa olsun Maarif Kongresi'nin toplanması, Osmanlı Devleti'nde maarif konusundaki ihmallerin ve yanlış politikaların sorgulanması açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu husus esasen Maarif Kongresi'nin toplanmasının tarihi gerekçesini oluşturmaktadır. Bu sebeple Kongre'de alınan kararların ve tespit edilen ilkelerin Osmanlı maarif telâkkisi ve buna bağlı olarak yapılagelen hatalardan dersler alınması itibariyle değerlendirilmesi gereklidir.

Maarif Kongresi'nin açılışında yapmış olduğu konuşmada Mustafa Kemal Paşa⁵ “Gerçi bugün maddi-manevi güç kaynaklarımızı, milli hudutlarımız dâhilindeki memleketlerimizde işgalci bulunan düşmanlara karşı kullanmak mecburiyetindeyiz. Memleketin irfanı için tahsis edilebilen şey, gelecekteki eğitimimize dayanak olacak bir temel kurmaya kâfi değildir.” diyerek gerçekçi bir tespitte bulunduktan sonra “Ancak yeterli şartlar ve araçlara sahip oluncaya kadar geçecek savaş günlerinde dahi dikkat ve itina ile bir milli terbiye programı vücuda getirmeğe ve mevcut maarif teşkilâtımızı bugünden yararlı bir faaliyetle çalıştıracak esasları hazırlamaya çalışmalıyız.” demiştir. Bu sözler, savaş günlerinde bile eğitime ne kadar önem verildiğinin bir ifadesidir. Maarif Kongresi'ne 200 civarında kişinin katılmış olması ve yedi gün maarife dair konuların görüşülmesi⁶ de meselenin ciddiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı konuşmasında Mustafa Kemal Paşa “Genel Savaş memleketimizi bir yenilgiye götürdü. Düşmanlarımız bunu fırsat kabul ederek milletimizi bütünüyle yok etmek istedikler. Buna karşı ortaya çıkan milli coşkuya Ankara çok büyük bir sahne oldu. Bizi yaşatmamak isteyenlere karşı yaşamak hakkımızı savunmak üzere toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi burada, Ankara'da toplandı.” demiştir. Bu ifadelerden anlaşılan odur ki, Mustafa Kemal Paşa, Maarif Kongresi'nin toplanmasını TBMM'nin açılışıyla neredeyse eşdeğer görmekte ve önemsemektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından da anlaşılacağı gibi Milli Türkiye'nin maarifi de milli maarif olmalıydı.

Bu bilgilerden sonra Osmanlı Devleti'nde, özellikle son dönemlerinde eğitim zihniyeti, anlayışı ve teşebbüsler bahsine geçmeden önce maarifin anlamı, temel amaç ve görevleri üzerinde kısaca durmamız gerekmektedir. Bu itibarla maarif telâkkisi ve tevhid-i tedrisatın daha iyi anlaşılabilmesi için eğitim ve öğretim karşılığı kullanılan kelime ve kavramların da kısaca açıklanmasında fayda vardır. Söz konusu kelime ve kavramların birbirleriyle iç içe, birbirinden ayrılmaz ve birbirinin mütemmimi olduklarını görürüz. Okumakla veya görmek ve dinlemekle elde edilen malumat; bilmek ve idrak etmek demek olan ilim kelimesinden türetilen talim, öğretme, alıştırma, eğitim, öğretim anlamlarında kullanılmıştır.

3 Mustafa Ergun, Atatürk Devri Türk Eğitimi, 2. Baskı, Ankara, 1997, s.14-19.

4 Erol Kapluhan, “1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, C.4, S.8, Nisan-Ekim 2014, s. 123-134.

5 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, TTK yayını, 4.Baskı, Ankara, 1989, s. 19-21.

6 Maarif Kongresi'nde görüşülen meseleler konusunda bkz. Nuran Kılavuz, İbrahim Halil Tanık, “Millî mücadele Döneminde Maarif Kongresi ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Eğitim-Öğretim Hakkındaki Görüşleri”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.4, S.2, 2011, s.353-378, Sanhan, a.g.e., s. 103 vd.

Yine eğitim, öğretim, yetiştirme anlamlarındaki terbiye aynı zamanda edeplendirme, kişiyi ruhen ve bedenen yetiştirmek, belli bir amaca erişecek şekilde olgunlaştırmak demektir. Kazanma ve ele geçirme anlamındaki tahsil de bilginin kazanılması amacıyla verilen eğitim ve öğretim karşılığı kullanılmıştır. Tedris ise Okutmak, öğretmek, ders vermek demektir. Etrafıyla anlatma, bildirme anlamındaki tarif ve bilme, ilim, sanat, ustalık, hüner, hüner ve sanatla yapılmış bir usul ve tertip, tefekkürle bilmek, tahsil ile kazanılan malumat anlamındaki marifet kelimeleriyle birlikte düşünülmesi gereken maarif, bilgi, kültür, bilimler, marifetler demektir. Bu tanımlardan anlaşılacağı gibi maarif daha şümulü ve burada belirttiğimiz kelime ve kavramları da ihata eden bir kavram olarak görülmektedir. Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi maarif, doğrudan eğitim demek olmayıp bilme, ilim; hüner, maharet, üstatlık, sanat; hüner ve sanatla yapılmış bir usul ve tertip demektir. Bu itibarla maarif esasında düşünülürse mesele sadece bir müessesenin uhdesinde olmayıp devletin bütün müesseselerini ilgilendirmektedir. Başka bir ifade ile maarif, hâkim bir anlayış ve zihniyetin milli bir politika olarak kabulü meselesidir.

Bir devlette/millette maarifin amaç ve görevleri ise şöyle tasnif edilebilir.

1. Evrensel bilgi ve değerleri öğretmek,
2. Milli bilgi, kültür ve değerleri öğretmek,
3. Milli şuur ve ülkü/ideal verilmek,
4. Görev addettiği konuların daha iyi öğretilebilmesi için çağdaş metodolojiyi de takip ederek faydalı ve netice alınabilir yöntemler geliştirmek.

OSMANLI DEVLETİ'NDE MAARİF TELÂKKİSİ

Osmanlı maarifi, bu bilgiler esasında değerlendirildiği takdirde Osmanlı Devleti'nin yıkılış gerekçelerinin başında eğitim alanındaki şüursuzluğun ve başıboşluğun geldiği görülecektir. Öncelikle belirtmeliyiz ki; 19. Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin, devletlerarası ilişkilerde inisiyatifini kaybettiği, Batılı devletlerce baskı altına alındığı bir dönemdir. Bu dönemde bir yandan devlet arazisi harici düşmanlar tarafından zapt ve istilâ edilirken bir yandan da Osmanlı toplumunda yer alan gayr-ı Türk ve gayr-ı Müslim unsurlar, camiadan ayrılıp bağımsız devletler kurmak amacıyla bir bir isyan ediyorlardı. Heterojen toplum yapısıyla Osmanlı Devleti'nin, 1789 Fransız İhtilali'nden etkilenmesi kaçınılmaz ise de Osmanlı toplum yapısının çözülmesi, sadece Fransız İhtilali ile ortaya çıkan fikriyat ile izah edilemez. Osmanlı Devleti'nin idari ve siyasi zaaflarının da bu unsurları ayrılmaya sevk eden başka bir gerekçe olduğu söylenmelidir. Bu husus, aynı zamanda Fransız Devrimi'nden sonra milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle muhtelif toplulukların bağımsızlık istekleri ve bu yolda yürüttükleri faaliyetler, emperyalist devletlerin, Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlık unsurları, tahrik ve teşvik etmek suretiyle kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak arzusu

taşıyan politikalarından da ayrı düşünülemez. Zira yenedünya düzenini kurmak isteyen Batılı devletler, paylaşımı gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ne doğrudan müdahale edebilecek nüfuz alanları oluşturmaya çalışıyorlardı. Azınlık unsurlarla ilgili bir mesele bu devletlere, Osmanlı Devleti'ne siyasi/meşru müdahale için gerekli imkânı veriyordu. Artık imtizacın bozulmaya başladığı Osmanlı toplum yapısı üzerinden politikalar yürütmeye başlayan Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve paylaşmak arzuları ile Osmanlı tebaası olan gayrimüslim unsurların bağımsız devletler kurmak arzuları örtüşünce mesele Müslüman Türk milletinin sistemli bir şekilde imhasına dönüşmüştür.

Ec-cümle Fransa'da "insan haklarının" ilânından sonra çocuklarını Avrupa'da okutup Batı kültürüyle yetişmelerini sağlayan, askere gitmemelerinden ve dil bilmelerinden kaynaklanan üstünlüklerini iyi kullanarak Osmanlı ekonomisinde üstün bir yer tutan gayr-ı Müslimler bağımsızlık isteğiyle ayaklanmaya başladılar. Büyük devletler, bu durumu kendi çıkarları için kullanmakta gecikmediler; gayr-ı Müslim tebaayı kendi himayelerine almak suretiyle Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla bu unsurlar lehine reformlar yapılmasını istemeye başladılar. Osmanlı devlet erkânı meselenin salt eşitlik kavramıyla halledebileceğini ve böylece büyük devletlerin baskılarının sona ereceğini düşünmüştü. Aslında mesele, Batılı devletlerin gösterdikleri gibi, bir İslâm devletinde yaşayan gayr-ı Müslimlerin haklarını korumak olmayıp, büyük devletlerin siyasi çıkarlarının gerçekleştirilebilmesiydi. Bu amaçla Osmanlı Devleti'ne sürekli yapılan baskılarla gayr-ı Müslimlerin hukuki statüleri, devletin en büyük iç ve dış meselesi haline geldi⁷.

1804 yılında ilk olarak Sırp'lar ayaklandılarsa da Balkan halkları içinde bağımsızlığını elde eden ilk millet Yunanlılar oldu. Osmanlı Devleti/toplumu içinde imtiyazlı bir konumda bulunan Rumlar, 1821'de Mora'da-Tripoliçe'de isyan ettiler⁸. Bizans ve Pontus topraklarında (!) bağımsız bir Yunan devleti kurmak isteyen Megali İdea (Büyük Ülkü), Türk topraklarında tek bir Türk ve Müslüman kalmamasını hedef gösterdi. Müslümanlı-Türksüz bir Avrupa yaratmak isteyen Batılı devletlerin destekleriyle Yunan isyanının başarı kazanması ve 1830'da Yunan devletinin kurulmasından sonra çıkan bütün isyanlarda aynı politikalar uygulandı. Bulgaristan'da baş gösteren isyanlarda olduğu gibi Anadolu'da Ermeniler tarafından çıkarılan isyanlarda da Yunan isyanında olduğu gibi Avrupa devletleri, hamilik politikalarının gereği olarak bu unsurları tahrik ve teşvik etmekten geri durmadılar⁹. Çıkan bütün isyanlar sırasında Müslüman-Türk ahaliye karşı büyük katliamlara Giriş ildi. Bağımsız devletler/devletçiler kurulduktan sonra da katliamlar devam etti. Balkanlarda ortaya çıkan isyanlarda Giriş ilen katliamlarla ilgili verilen rakamlar gerçekten ürperticidir. Gerek

7 Gülnihal Bozkurt, Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, (1839-1914), TTK yayını, Ankara, 1989, s. 2 vd.

8 Yunan isyanının çıkması konusunda bkz. Mustafa Turan-Musa Gürbüz "Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri Ve Tripoliçe Katliamı", Uluslararası Suçlar ve Tarihi, S. 1 (Yaz 2006) Ankara, s. 9-42.

9 Bu konuda bkz. Kemal H. Karpat, Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, (Çev.Recep Boztemur), Ankara, 2004; Mustafa Turan "Doğu Anadolu'da Yapılan Katliamlar Karşısında Batılı Devletlerin Tutumları", Azerbaycan'da ve Doğu Anadolu'da Türk Müslüman Nüfusa Karşı Soykırımları (1914-1920) Uluslararası Sempozyum, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Atatürk Araştırma Merkezi, 8-12 Nisan 2015 Guba/Azerbaycan, s.307-313.

savaşlarda gerekse isyanlarda Müslüman Türklerin maruz kaldıkları saldırılar ve mezalim, yüz yıl boyunca Balkanlardan Anadolu'ya doğru büyük göçlere yol açtı¹⁰.

Bu gelişmeler, Osmanlı toplumunda birlik ve beraberlik duygusunun kalmadığını göstermektedir. Dünyadaki önemli gelişmeler muvacehesinde Osmanlı siyasi ve idari yapısına paralel olarak bütün müesseselerde önüne geçilemez bir çöküş ve çözülme yaşandığı için böyle bir neticenin ortaya çıktığı düşünülebilir. Ancak bütün bu gelişmelerin ana sebebi olarak gördüğümüz maarif anlayışı ile bu alandaki şuursuz ve başarısız uygulamaların Osmanlı toplumunda dağılmaya yol açtığını söylemeliyiz. Bu itibarla Osmanlı maarifinin, teşkilat yapısı, alınmaya çalışılan tedbirler ve Giriş ilen teşebbüsler, başarıları, başarısızlıkları ve açmazları üzerinde durmak, Milli Mücadele'de eğitim üzerinde hassasiyetle durulmasının gerekçesini izah için gerekli olduğu gibi İstiklal Harbi'nin esas gerekçesini anlamamız için de gereklidir.

Osmanlı Devleti'nde maarif/eğitim sistemine baktığımız zaman gerek verilen eğitim gerekse yetiştirdikleri insan yapısı itibariyle farklı dünya görüşleri ve zihniyetleri temsil eden müesseseleri görürüz. Bu konuda yapılan muhasebeler ise genel olarak mektep-medrese üzerinde yoğunlaşmıştır. Oysa bir bütün halinde bakılırsa Osmanlı maarifinin çok çeşitli müesseselerle yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Yaygın eğitim ile mesleki eğitimi bir kenara bırakırsak medrese ve mekteplerin yanı sıra misyonerlerin eğitim alanındaki çalışmaları, yabancı okullar ile azınlık okullarında verilen eğitim¹¹ ve yetiştirdikleri insan yapısı itibariyle devleti ayakta tutacak ve toplumda birliği sağlayacak bir zihniyetten tamamen uzak bir maarif telâkkisinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu çeşitlilik esasen Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ve güçlenen Batılı devletler karşısında düştüğü sıkıntılar ve açmazların dışında değerlendirilemez. Osmanlı devlet erkânı ile aydını imtizacı kaybolmakta olan toplumu bir arada tutmak ve heterojen bir yapıdan homojen bir yapıya dönüştürmek anlayışı ile bir dizi tanzime (réforme) Giriş irken Osmanlılık fikriyatı esasından hareket etmiştir. Batı örnek alınarak askeri ve sivil mektepler açılmış, Darülfünun kurulmuş, Tanzimat'tan itibaren Maarif Nezareti'ne bağlı bu yeni mekteplerin yanı sıra Meşihata, Şer'iyeye ve Evkaf Nezareti'ne bağlı medreseler ve sıbyan mektepleri de varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir¹². Mesele sadece maarif sahasına münhasır kalmayacak, yapılan/yapılacak olan ıslahatlarda iktidarın gayr-ı Müslim ve gayr-ı Türk unsurlarla paylaşılması da kaçınılmaz hale gelecektir.

10 Bu konuda bkz. Justin McCarty; Ölüm ve Sürgün 1821-1922, 6. Baskı, İstanbul, 1998; Milli Mücadele tamamlandıktan ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da Anadolu'ya muhacir ve mülteci olarak göçler devam etmiştir. Bkz. Nasrullah Uzman, Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947), AAM yayını, Ankara, 2018.

11 Bu konuda oldukça zengin bir literatür oluşmuştur. Avrupalı misyonerlerin Osmanlı eğitimi alanındaki faaliyetleri ve yabancı okullar hakkında bkz. Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul, 1989; Adnan Şişman, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, Ankara, 2000; İlnur Polat Haydaroğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ankara, 1990; Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'de Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı Devleti'nin 700. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1999, s.169-184; Erdal Açıkşes, "Milli Eğitimin Milli Hâkimiyet Yönünden Önemi", Hâkimiyet-i Milliye Uluslararası Bilgi Şöleni, 30 Ekim-1 Kasım 2018, Van, s.35-47; Ayhan Doğan; "Osmanlı Devleti'nde Alman Kültürel Yayımcılığı: Maraş Örneği", Gaziantep University Journal of Social Sciences, Sayı 13 (2), Gaziantep, 2014, s. 437-462

12 Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Ankara, 2004, s.299.

Maarifin temel bir görevi ideal yaratmasıdır. Yakınçağ tarihinde Osmanlı maarifi bir ideal yaratamadı ve ortak kültürü hedef alan bir sistem ortaya koyamadı. Kısmen kapitülasyonlara bağlı olarak açılan yabancı ve azınlık okulları ayrı ayrı kültürlerin ve zihniyetlerin merkezleri haline geldiği gibi asli unsur olarak adlandırılan Türklerin kendi kültürleri de ihmal edildi. Müslüman Türklerin itibar ettikleri medrese ve mekteplerde verilen eğitim de aynı düşünce ve aynı anlayışta insan yetiştirmekten çok uzak bir haldeydi.

Mustafa Kemal Paşa bir konuşmasında, bir milletin felakete uğramasını o milletin hasta olmasına bağlamakta, kurtuluşunun da hastalığın ilmi bir tarzda tedavisi ile mümkün olabileceğini belirtmektedir. Söz konusu hastalığı ise milleti millet yapan, terakki ettiren fikir kuvvetleri ve içtimai kuvvetlerin hastalığı olarak tasnif etmektedir. Ona göre: *fikirler manasız, mantıksız safsatalarla dolu olursa o fikirler hastalıktır. Kezalik toplum hayatı akıl ve mantıktan uzak, faydasız ve zararlı bir takım akideler ve an'anelerle dolu olursa felç olur. Memleketi, milleti kurtarmak isteyenler için hamiyet, hüsn-i niyet, fedakârlık elzem olan vasıflardır. Fakat bu vasıflar, asrın icaplarına göre toplumu terakki ettirebilmek için kâfi gelmez. Bu vasıfların yanında ilim ve fen lazımdır. İlim ve fen teşebbüslerinin merkezi faaliyeti ise mekteptir. Mektep, genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millete ve memlekete muhabbeti, şeref-i istiklali öğretir. İstiklâl tehlikeye düştüğünde onu kurtarmak için en uygun olanı öğretir*¹³.

Burada Atatürk'ün kastettiği mektep, Milli Mektep'tir. Milli Mektep, zihniyet ve örfler ile, metotları ve müfredat ile, terbiye prensipleri ve psikolojik temelleri ile hatta binasının yapı tarzı ile kendini başka milletlerinkinden ayırır. Osmanlı Devleti'nde vaktiyle medrese milli mektep idi. Ancak milletin ruhu ve sosyal inkişafını takip edememiş ve cihanın fikir ve irfan hayatıyla bağlarını çoktan koparmış olduğundan olduğu yerde enkaz halinde yıkılıp gitmiştir¹⁴. Medreselerin skolastik bir anlayışa saplandıkları bir dönemde Avrupa tarzı mekteplerin açılmasıyla eğitim anlayışında önemli değişimler yaşanmışsa da yeni eğitim sisteminde de taklidin ötesine geçilememiş, cehaletin giderilmesi sağlanamamış ve milli mektep kurulamamıştır. Atatürk, 1 Mart 1922 yılında Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yapmış olduğu konuşmasında da bu gerçeğe dikkat çekmektedir. Asırlardan beri devleti idare eden hükümetlerin eğitimi yaygınlaştırmayı arzu ettikleri halde bu arzularına ulaşmak için çaba sarf ettikleri halde, Doğu'yu ve Batı'yı taklitten kurtulamadıkları için milletin de cehaletten kurtulamadığını belirten Mustafa Kemal Paşa, bu hazin hakikat karşısında takip edilmesi gereken eğitim siyasetinin temel amacının evvela cehaleti gidermek olduğunu söylemiştir¹⁵.

Anlaşılabileceği gibi Mustafa Kemal'in "bu hazin hakikat" olarak tavsif ettiği taklitçi anlayış, eğitim konusundaki şuursuzluğu ve bihakkın önem verilmediğini gösterdiği gibi milli eğitimin önündeki en büyük engellerden biridir. Oysa maarife değer verilmeyişi millet ru-

13 Söylev ve Demeçler C.II, s. 47; Atatürk'ün 27 Ekim 1922'de öğretmenlere hitaben yapmış olduğu konuşması.

14 Nurettin Topçu, Türkiye'nin Maarif Davası, (Hazırlayanlar: Ezel Erverdi - İsmail Kara), 3.Baskı, İstanbul, 1997, s.12.

15 Söylev ve Demeçler C.I, 244-245.

hunun yıkılışını hazırlar. Zira maarif hangi yönde yürürse millet ruhu da onun arkasından gider. Tarih şuurunu besleyen ve canlı tutan maarif olduğu gibi onu yıkan ve çürüten de yine maariftir. Osmanlı Devleti'nde fikir ve irfan hayatı, üç asır bocaladıktan sonra kurtuluş yolunu arayanlar kısa aralıklarla hamleler yapıp Batı kültür ve maarifinin kucağına sığındılar; sırasıyla Fransız, Alman, İngiliz kültür ve maarifine teslim oldular¹⁶. “Batı’yı her alanda taklit etmek, hataların en büyüğü.” diyen Cemil Meriç, 1919 tarihinde kaleme alınan Buhran-ı Fikrimiz adlı risaleye atfen şu alıntıda bulunmaktadır: “Yurdumuzun kalkınması ve ilerlemesini sağlamak için Batı medeniyetinden faydalanmak ihtiyacı, bizde yeni bir mütefekkir sınıfı yetiştirdi. Bu aydınlar, milletin mukadderatına diledikleri gibi hükmediyorlar. Ne rakipleri var, ne murakıpları. Oysa kendileri, Batı medeniyetinin baskısı altında kişiliklerini kaybederek, aşırı bir Batı hayranlığına yakalanmışlardır. Milletin kurtuluşunu, bu marazi düşkünlüğü memlekete yaymakta buluyorlar.”¹⁷ Bu ifadeler, Osmanlı Devleti'nde eğitim alanındaki şuursuz teşebbüslerin milli ruhtan uzak bir insan tipini ortaya çıkardığının, kozmopolit ve gayr-ı milli bir maarif telâkkisinin devlet/millet hayatında ne denli zararlara yol açtığından başka bir şey değildir.

MİLLİ MAARİF TELÂKKİSİ VE TEVHİD-İ TEDRİSAT

Osmanlı Devleti'nde takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin Türk milletinin gerilemesindeki en önemli nedenlerden biri olduğu kanaatindeki Mustafa Kemal Paşa, I. Maarif Kongresi'nde milli terbiye programından bahsederken hurafelerden ve fitri vasıflarımızla hiç de ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğu'dan ve Batı'dan gelebilen bütün tesirlerden tamamen uzak, milli seciyemiz ve milli tarihimiz ile mütenasip bir kültürü anlamaktadır. Çünkü ona göre milli dehanın tam olarak gelişmesi böyle bir kültür ile sağlanabilir. Gelişi güzel yabancı bir kültür, şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin yıkıcı neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür zemin ile mütenasiptir. O zemin de milletin seciyesidir. Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının devamında milletlerin daimi ve müthiş bir mücadele halinde oldukları görüşünden hareketle büyük tehlikeler önünde uyanan milletlerin ne kadar sebatkâr olduklarının tarihen ispat edildiğini, Türk milletinin de silahıyla olduğu gibi dimağıyla da mücadele mecburiyetinde olduğunu belirtmiştir. Mücadelenin sadece silahla yürütülmediği, akıllı ve şuurlu bir mücadelenin de mecburiyet olduğu ifadesi, eğitimin asıl amacının ortaya konulması bakımından son derece önemlidir. Müstakil ve mesut kalmak isteyen her millet için bu vasfın/kabiliyetin kazandırılmasının gerektiğini düşünen Mustafa Kemal Paşa Maarif Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmasında eğitimin temel amacını şu sözlerle ortaya koymuştur: “**Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa varlığı ile, hakkı ile, birliği ile çelişen bütün yabancı unsurlarla mücadele lüzumu ve milli düşünceleri her mukabil fikre karşı şiddetle ve fedakârâne müdafaa zarureti telkin**

¹⁶ Topçu, a.g.e., s.27-28

¹⁷ Cemil Meriç, Umrandan Uygurluğa, İstanbul, 1977, s.61

edilmelidir. Yeni neslin bütün ruhi kuvvetlerine bu vasıf ve kabiliyetin zerki (aşılması) mühimdir.”¹⁸

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele bütün hızıyla devam ederken, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin üçüncü toplanma yılında yaptığı konuşmada, eğitimin temel amacı konusunda aynı vurguyu yapmış ve şunları söylemiştir: **“Yetiyecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine, an'anat-ı milliyesine düşman olan bütün anasır-ı mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmül vâzîyet-i cihana göre böyle bir cidalin istilzam eylediği anasır-ı ruhiye ile mücehhez olmayan fertlere ve bu mahiyette fertlerden mürekkep cemiyetlere hayat ve istiklâl yoktur.”¹⁹** Bu ifadeden de anlaşılabilir ki, yetiyecek nesillere, milli varlığa aykırı ve ona karşı yabancı bütün unsurlarla mücadele edebilmek özelliğinin ve kabiliyetinin kazandırılması eğitimin temel hedefi olmalıdır. Öyle ki, mesele millet için bir hayat ve istiklal meselesi olarak telakki edilmiştir. Başka bir ifade ile eğitimin, milli hassasiyetler ekseninde düzenlenmesi ve yürütülmesi gereklidir. Bu sebeple Milli Mücadele döneminden itibaren eğitimin milliliği önemli görülecektir. Takip edilmesi gereken eğitim siyasetinin temel amacının evvela cehaleti ortadan kaldırmak fikrindeki Mustafa Kemal aynı konuşmasında memleketin asıl sahibi ve toplumun asıl unsuru olarak gördüğü köylünün maarif nurundan mahrum bırakıldığını belirttikten sonra, bütün köylüye okuma-yazma öğretilmesini ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıyacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki bilgi verilmesini maarif programının ilk hedefi olarak gösteriyordu. Bu kadarla da yetinilmeyeceğini, yüksek meslek erbabının da yetiştirilmesi gerektiğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, milletin layık olduğu medeniyete ulaşabilmesinin milli kültürün yükselmesi/yücelmesi ile mümkün olabileceği kanaatindeydi. Mustafa Kemal Paşa konuşmasının sonunda bir toplumun müşterek ve umumi hisleri ile fikirleri olduğunu, toplumların kıymetlerinin, medeni seviyelerinin, arzu ve temayüllerinin bu genel his ve fikirlerin tecellisi ile anlaşılacağını belirtmek²⁰ suretiyle bir anlamda tevhid-i tedrisatın asıl amacını ortaya koymuş oluyordu.

Bu bilgilerden Osmanlı Devleti'ndeki maarif anlayışından milli maarif anlayışının hâkim olduğu bir eğitim sistemine geçileceği, hem milli, hem de muasır ve ilmi esaslar dairesinde hareket edileceği anlaşılmaktadır. Nitekim Milli Mücadele'de milli maarif konusunda ortaya konulan kararlı tutum, yeni Türk devleti kurulduktan sonra aynı kararlılıkla uygulamaya konulmuş ve 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat kanunu kabul edilmiştir. Bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde milli maarif telâkkisi esas olacaktır²¹.

18 Söylev ve Demeçler C.II, s.20.

19 Söylev ve Demeçler C.I, s.246.

20 Söylev ve Demeçler C.I, s.244-246

21 Mustafa Turan, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tevhid-î Tedrisat”, Türk Yurdu, C.31, S.288 (Ağustos 2011), s. 191 vd.

2 Mart 1924 tarihinde TBMM’de Saruhan mebusu Vasıf Bey ve arkadaşlarınca hazırlanan bir önerge²² verilmiştir. Önergenin dibacesinde “*Bir devletin irfan ve maarif-i umumiye siyasetinde milletin fikir ve his itibariyle vahdetini (birliğini) temin etmek için tevhid-i tedrisat en doğru, en ilmi ve en asri*” ilke olarak adlandırıldıktan sonra Tanzimat döneminde tevhid-i tedrisata başlamak istenmişse de buna muvaffak olunamadığı, bilakis bu hususta bir ikilik bile ortaya çıktığı, bu durumun eğitim ve öğretim açısından birçok zararlı neticeler doğurduğu, bir milletin fertleri iki türlü terbiye görürse iki türlü insan yetişeceği, bu durumun da duygu ve fikir birliğinin ihlal edeceğinden millet fertlerinin ancak bir terbiye görebileceği belirtilmiştir. Önergenin sonunda kanun teklifinin kabulü halinde Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bütün irfan müesseselerinin yegâne merciinin Maarif Vekâleti olacağı, bu suretle bütün mekteplerde bundan böyle Cumhuriyetin irfan siyasetinden sorumlu ve Türk kültürünü fikir ve his birliği dairesinde ilerletmeye memur olarak müspet ve müttehit bir maarif siyaseti tatbik edeceği ifade edilmiştir. Söz konusu önerge şöyledir:

Madde 1-Türkiye dâhilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaleti’ne merbuttur.

Madde 2- Şer’iye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâlet ’ne devir ve raptedilmiştir.

Madde 3- Şer’iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtip ve medârise tahsis olunan mebâliğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4- Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere Darülfünun-da bir ilahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemât-ı diniyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.

Madde 5-Bu kanun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müştegil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliye’ye merbut olan askeri rüşti ve idadilerle Sıhhiye Vekaleti’ne merbut olan darüleytamlar, bütçeleri ve heyet-i talimiyeleri ile beraber Maarif Vekaleti’ne raptolunmuştur. Mezkur rüşti ve idâdilerde bulunan heyet-i talimiyelerin cihet-i irtibatları atiyen ait olduğu ve vekaletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edecektir.

Madde 6-işbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 7-işbu kanunun icra-yı ahkâmına icra Vekilleri Heyeti memurdur²³.

Tevhid-i Tedrisat kanunu ile eğitim ve öğretim müesseseleri birleştirilmiştir. Kanunda açıkça ifade edildiği üzere eğitimle ilgili bütün müesseseler Maarif Vekâlet’ine bağlanmıştır. Şer’iye ve Evkaf Vekâleti veya hususi vakıflar tarafından idare olunan bütün medrese ve mektepler, Müdafaa-i Milliye’ye bağlı olan askeri rüştiye ve idadilerle Sıhhiye Vekâlet’ine bağlı olan darüleytamlar Maarif Vekâleti’ne bağlanmıştır.

22 İhsan Sungu, “Tevhidi Tedrisat”, Belleten, C. II, S. 7/8 (Temmuz 1938), s. 428.

23 Sungu, a.g.m., s. 429-430.

Bu kanun ile mektep-medrese farklılığı ve çatışması ortadan kaldırıldığı gibi Müdâfaa-i Milliye ve Sıhhiye Vekâletlerine bağlı olan mektepler de Maarif Vekâlet'ine bağlanmak suretiyle milli eğitimin amacına münhasır bir sisteme geçilmiştir. Böylece bu hususta “*Cihan medeniyet ailesinde saygın bir mevki sahibi olmaya layık Türk milleti, evlatlarına vereceği terbiyeyi (eğitimi), mektep ve medrese adında birbirinden büsbütün başka iki çeşit müesseseye bölmeye halen katlanabilir miydi?*” diyen Atatürk'ün²⁴ arzu ettiği gibi ikili-üçlü eğitimden asıl amaca uygun devletin sorumluluğunda ve kontrolünde bir eğitime geçilmiş oluyordu.

Esasen Atatürk'ün Tevhid-i Tedrisat'a çok daha geniş bir anlam yüklediğini görmekteyiz. 28 Ağustos 1925 tarihinde İnebolu'da yaptığı konuşmasında “*Eğitim ve öğretimi birleştirmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmaya imkân aramak abesle iştigal olmaz mıydı?*” sözleri²⁵ Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya başladığı tarihlerde fark ettiği, fakat bir türlü gerçekleştiremediği “**aynı fikirde ve aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmak**” gayesinin ancak tevhid-i tedrisat ile gerçekleştirilebileceğinin bir ifadesidir.

Atatürk 31 Aralık 1923 tarihinde yaptığı bir konuşmasında “*Milletimizin, memleketimizin darülrifanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır. Fakat nasıl ki her hususta âli meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lazım ise dinimizin hakikati-i felsefyesini tetkik, tettebbu ve telkin kudret-i ilmiye ve fenniyesine tesahüp edecek güzide ve hakiki ulema-yı kiram dahi yetiştirecek müessesat-ı aliyeye malik olmalıyız.*”²⁶ demiştir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Tevhid-i Tedrisat ile duygu ve düşünce birliği sağlanmak arzusunun fiilen hayat geçirilmiş olması yeterli olmayacağı, aynı zamanda her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahiplerinin de yetiştirilmesi hedef gösterilmiştir.

Milli Mücadele'nin henüz tamamlandığı bir zamanda ilki 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihlerinde olmak üzere Milli Eğitim Şuralarının temelini oluşturacak olan Heyet-i İlmiye toplantılarının gerçekleştirildiğini görmekteyiz²⁷. Böylece Heyet-i İlmiye çalışmaları ve Milli Eğitim Şuraları ile maarif politikaları belirlenirken Milli Eğitim Bakanlığı'nın uhdesine alınan ve açılan yeni okullar marifetiyle milli maarif anlayışı esasında eğitim-öğretim teşkilatlanacak ve bu alanda önemli gelişmeler²⁸ sağlanacaktır.

Şer'îye ve Evkaf Vekâleti veya hususi vakıflar tarafından idare olunan bütün medrese ve mekteplerin Maarif Vekâleti'ne bağlanması ve özellikle medreselerin kapatılması Tevhid-i Tedrisat'ın eleştirilmesine yol açmıştır. Atatürk'ün ısrarla üzerinde durduğu husus akla ve ilme dayalı bir eğitimin verilmesidir. O din eğitiminin de mektepte verilmesini istemiştir.

24 Söylev ve Demeçler C.II, s.220.

25 Söylev ve Demeçler C.II, s.220.

26 Söylev ve Demeçler C.II, s.94.

27 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Osman Kubilay Gül, “Maarif Kongresi, Heyet-i İlmiyeler ve Uluslararası Ortaöğretim Öğretmenleri Kongresi Üzerine Bir Değerlendirme”, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Sonbahar 2018, C. 10, S. 19, s. 509 vd.

28 Bu konuda bkz. Hakan Uzun, “Atatürk ve Eğitim”, Devlet Adamı Atatürk Paneli Bildiri Kitabı, (20 Mayıs 2015), Gn. Kur. Bşk. ATASE yayını, Ankara, 2015, s. 37-55; Bahattin Demirtaş, “Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler”, Gazi Akademik Bakış, C. 1, Sayı 2 Yaz 2008, s. 155-176.

31 Aralık 1923 tarihli konuşmasında sarf ettiği şu sözler çok açıktır: “Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır. İslâm hayat-ı içtimaiyesinde hiç kimsenin bir sınıf-ı mahsus halinde muhafaza-i mevcudiyete hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler ahkâm-ı diniyeye muvafık harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesaviyen öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir.”²⁹

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nda Maarif Vekâleti’nin yüksek din uzmanları yetiştirilmek üzere Darülfünun’da bir ilahiyat Fakültesi kuracağı, imamet ve hitabet gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi için de ayrı mektepler açacağı ifade edilmiş, kanunun kabulünden sonra da 1924 yılında Darülfünun bünyesinde bir ilahiyat Fakültesi açılmıştır. Dokuz yıl eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunan ilahiyat Fakültesi 1933 yılında öğrenci olmadığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Yine 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun gereği 29 yerleşim merkezinde imam ve Hatip Mektebi açılmışsa da bu mektepler de öğrenci yokluğu gerekçesiyle peyderpey kapanmıştır.

Söz konusu eleştirilerle ilgili olarak İsmet İnönü, 1925 yılında yaptığı bir konuşmada yapılan işi dine aykırı görmenin yapılanı görmemek olduğunu, yapılan işin dinsizlikle hiçbir ilgisinin olmadığını belirttikten sonra “Bu sistemde muvaffak olalım. On sene azimle, muvaffakiyetle tuttuğumuz bu yolda yürüyelim. On sene sonra bütün dünya ve şimdi bize muarız olanlar yahut tuttuğumuz yoldan din namına endişe edenler görecektir ki, Müslümanlığın asıl en temiz, en saf, en hakiki şekli bizde tecelli etmiştir.” demiştir. Sözlerinin devamında dini terbiyenin milli terbiye ile çelişmediğini, milletin henüz yekpare millet manzarasını göstermediğini, eğer şuurla ilmin ve hayatın rehberliğinde ciddi olarak çalışılırsa Türk milletinin harsi, fikri ve sosyal bakımdan kâmil bir millet olabileceğini söylemiştir. Bu vatanın Türk milletinin olduğunu vurgulayan İnönü, milli eğitimin hedefinin de yekpare bir milletin inşası olduğunu ifade etmiştir³⁰. İnönü’nün bu tespitleri asıl amacın ifade edilmesi itibariyle önemli ise de din eğitimi ve öğretimi konusunda ciddi bir boşluk olduğu görülecektir. İlk açılan İlahiyat Fakültesi’nin kapatılmasından 16 yıl sonra din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve donanımlı din adamları yetiştirmek amacıyla 1949 yılında Ankara Üniversitesi’ne bağlı ilahiyat Fakültesi açılacaktır.

29 Söylev ve Demeçler C.II, s.94

30 Hasan Ali Yücel, Türkiye’de Orta Öğretim, Ankara, 1994, s.24.

SONUÇ

Milli Mücadele'nin en hararetli günlerinde I. Maarif Kongresi toplanmış ve eğitim ve öğretim konusunda son derece önemli kararlar alınmıştır. Bu kararların hayata geçirilmesi yeni kurulacak Türk devleti açısından hayati önemi haizdi. Gerek böylesine netameli bir dönemde Maarif Kongresi'nin toplanması gerekse eğitim alanında ortaya konulan ilkeler ve kararlar, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının en önemli sebebi olarak milli olmaktan uzak bir maarif yapısı olduğunun anlaşılmış olduğunu göstermektedir. Tabiatıyla Kongre, Osmanlı Devleti'ndeki ihmallerin ve yanlış politikaların sorgulanması açısından da önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde gerilemenin ve Osmanlı toplumundaki dağılmanın temel sebebi olarak geç de olsa maarif alanındaki bozulmaların olduğu görülmüş ve bu konuda yeni bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Maarif işleri 1838 yılında kurulan Meclis-i Umûr-ı Nâfi-a'ya bağlanmış ve eğitim konusunda devletin hâkim olması düşünülmüştür. 1845 yılında Sultan Abdülmecit, ülkenin kalkınması ve halkın refahını sağlamanın din ve dünya işlerinde halkın bilgisizliğinin giderilmesine bağlı olduğunu belirten bir ferman yayımlamış ve ilimlerin kaynağı ile sanayinin çıktığı yer olan okulların açılmasını istemiştir. Bu fermanla da anlaşılacağı üzere yeni okulların açılmasından maksat, kalkınmanın sağlanmasıdır. Osmanlı Devleti'nde yeni bir düzen kurulmak istenirken Osmanlı toplumunda milli bir yapının oluşturulması düşünülmeyen gibi homojen bir milletin inşası gibi bir amaç da söz konusu değildir. Farklı milletleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nde toplumu oluşturan unsurları bir arada tutmak arzusu her şeye rağmen eğitim sisteminin millileşmesini sağlamamış, bilakis milliyetçilik ideolojisiyle hareket eden gayr-ı Türk unsurların ayrılmak istekleri giderek hız kazanmıştır.

Medreselerin ıslahı yönündeki gayretler ve büyük beklentilerle açılan mektepler Osmanlı toplumunda duygu ve düşünce birliğini sağlayamamıştır. Eğitim üzerine tesir edebilecek bir anlayış/fikriyat gelişmediği gibi modern eğitim konusundaki teşebbüslere rağmen bir birinden tamamen ayrı eğitim anlayışlarına ve eğitim sistemlerine sahip olan askeri okullar, medreseler, sivil mektepler, yabancı ve azınlık mektepleri yan yana yaşamış ve dünya görüşleri değişik insanlar yetiştirmişlerdir.

Gerek Maarif Kongresi'nin toplanması, gerekse Tevhid-i Tedrisat'ın kabulü, eğitim ve öğretimin amacının açık bir şekilde ifade edilmesi bakımından Osmanlı dönemindeki temel yanlışın çok iyi tespit edildiğini ve gerekli düzenlemenin yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Eğitim konusunda Osmanlı Devleti'ndeki maarif telâkkisi, toplanan I. Maarif Kongresi'nde alınan kararlar ile tamamen değişmiş, söz konusu değişimin Türk Milleti'nin varlığı ve bekası için gerekli olduğu kanaati hâkim olmuştur. Artık yeni Türk devletinde kabul gören milli maarif anlayışı, cehaletin giderilmesi, yüksek meslek erbabının yetiştirilmesi, taklitçilikten uzak bir eğitimin benimsenmesi, milli şuurun verilmesi, milli kültürün güçlenmesinin ve yükselmesinin sağlanması, medeniyette Türk milletinin layık olduğu mertebeye ulaştırılması amacı esasında şekillenecek ve gelişecektir.

Bu bilgilerden hareketle esasen İstiklal Harbi'nin bir yönünün de eğitim konusunda milli bir anlayışın hâkim kılınmak istenmesi olduğunu söylememiz gerekmektedir. I. Maarif Kongresi'nde alınan kararlar, Tevhid-i Tedrisat'ın kabulü ile hayata geçirilmek suretiyle yeni kurulan Türk Devleti'nde kültür, fikir ve his bakımından yekpare bir milletin inşası esas alınmıştır. Bu itibarla milli maarif telâkkisi ve Tevhid-i Tedrisat Türk Milleti'nin istiklali için asla vaz geçilemeyecek bir esastır.

KAYNAKÇA

- Açıkses, Erdal, “**Milli Eğitimin Milli Hâkimiyet Yönünden Önemi**”, Hâkimiyet-i Milliye Uluslararası Bilgi Şöleni, 30 Ekim-1 Kasım 2018, Van, s.35-47.
- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, 2004.
- **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.I-III, TTK yayını, 4.Baskı, Ankara, 1989
- Bozkurt, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu**, (1839-1914), TTK yayını, Ankara, 1989.
- Demirtaş, Bahattin, “**Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler**”,- Gazi Akademik Bakış, C. 1, Sayı 2 Yaz 2008, s. 155-176.
- Doğan, Ayhan, “**Osmanlı Devleti’nde Alman Kültürel Yayımcılığı: Maraş Örneği**”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, Sayı 13 (2), Gaziantep, 2014, s. 437-462.
- Ergun, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, 2 Baskı, Ankara, 1997.
- Gül, Osman Kubilay, “**Maarif Kongresi, Heyet-i İlmîyeler ve Uluslararası Ortaöğretim Öğretmenleri Kongresi Üzerine Bir Değerlendirme**”, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Sonbahar 2018, C. 10, S. 19, s. 509-523.
- Haydaroğlu Polat, İlknur, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar**, Ankara, 1990.
- Kapluhan, Erol, “**1921 Maarif Kongresi’nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi**”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, C.4, S.8, Nisan-Ekim 2014, s. 123-134.
- Karpat, Kemal H., **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, (Çev.Recep Boztemur), Ankara, 2004.
- Kılavuz, Nuran-Tanık, İbrahim Halil, “**Millî mücadele Döneminde Maarif Kongresi ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Eğitim-Öğretim Hakkındaki Görüşleri**”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.4, S.2, 2011, s.353-378.
- Kocabaşoğlu, Uygur, **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul, 1989.
- McCarty, Justin; **Ölüm ve Sürgün 1821-1922**, 6. Baskı, İstanbul, 1998.
- Meriç, Cemil, **Umrandan Uygarlığa**, İstanbul, 1977.
- Sarıhan, Zeki, **1921 Maarif Kongresi**, İstanbul, 2019.

- Sezer, Ayten, “**Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’de Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri**”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı Devleti’nin 700. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1999.
- Sungu, İhsan, “**Tevhidi Tedrisat**”, Belleten, C. II, S. 7/8 (Temmuz 1938), s.398-432.
- Şişman, Adnan, **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Ankara, 2000.
- Topçu, Nurettin, **Türkiye’nin Maarif Davası**, (Hazırlayanlar: Ezel Erverdi-İsmail Kara), 3.Baskı, İstanbul, 1997.
- Turan, Mustafa “**Doğu Anadolu’da Yapılan Katliamlar Karşısında Batılı Devletlerin Tutumları**”, Azerbaycan’da ve Doğu Anadolu’da Türk Müslüman Nüfusa Karşı Soykırımları (1914-1920) Uluslararası Sempozyum, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Atatürk Araştırma Merkezi, 8-12 Nisan 2015 Guba/Azerbaycan, s.307-313.
- Turan, Mustafa, “**Osmanlı’dan Cumhuriyet’e “Tevhid-İ Tedrisat**”, Türk Yurdu, C.31, S.288 (Ağustos 2011), s. 191-198.
- Turan, Mustafa-Gürbüz, Musa, “**Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri Ve Tripoliçe Katliamı**”, Uluslararası Suçlar ve Tarihi, S. 1 (Yaz 2006) Ankara, s. 9-42.
- Uzman, Nasrullah, **Türkiye’nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947)**, AAM yayını, Ankara, 2018.
- Uzun, Hakan, “**Atatürk ve Eğitim**”, Devlet Adamı Atatürk Paneli Bildiri Kitabı, (20 Mayıs 2015), Gn. Kur. Bşk. ATASE yayını, Ankara, 2015, s. 37-55.
- Yücel, Hasan Ali, **Türkiye’de Orta Öğretim**, Ankara, 1994.